

FREMTIDENS SPØGELSE ELLER FORTIDENS GENFÆRD?

BRUG AF HISTORIE I ELSA GRESS' SYN PÅ AMERIKA

■ IBEN VYFF

"Feltraabet for Europa idag kan givetvis ikke længere være Duhamels 'Red dig, Europa (fra USA)'. Men det bør være: 'Hjælp Amerika at redde sig fra fortiden'. Lad os ikke se fremtidens spøgelse i fortidens genfærd."¹ Med disse ord afsluttede Elsa Gress kronikken "Det middelalderlige Amerika", som kunne læses i *Information* d. 12. februar 1952. Alene titlens påstand om at USA skulle kunne ses som middelalderligt antyder, at Elsa Gress havde et særegent blik på USA, hvilket yderligere ekspliciteres med kronikkens afsluttende formuleringer.² Selvom USA i 1950'erne blev opfattet som både fascinerende og fremmedgørende og som fremtiden på godt og ondt, eksisterede der i samtiden en bred konsensus i opfattelsen af USA som fremtiden.³ Med en præcisering af at USA skulle reddes fra fortiden og den afsluttende formulering om ikke at se fremtidens spøgelse i fortidens genfærd, eller med andre ord ikke at se varsler for fremtiden i det, der afspejlede fortiden, bliver det dog tydeligt, at Elsa Gress insisterede på at vende op og ned på denne opfattelse og dermed besad et noget atypisk tolkningsrationale. Denne position ønskede hun tilsyneladende også selv at påberåbe sig ved eksplicit at skrive sig i opposition til franskmændene George Duhamel. Med bogen *Scènes de la vie future* fra 1930, der, som titlen vidner om, også skildrede USA som fremtiden, var han blevet kendt som en rabiat kritiker af den amerikanske masseproduktion og teknologiudvikling, en position han ligeledes oppebar i Danmark, hvor bogen udkom i 1931 med titlen *Red dig Europa!, – Scener af Fremtidens Liv*.⁴ Ud over at skrive sig op imod den fremherskende opfattelse af USA som fremtidigt, gik Elsa Gress yderligere i rette med Duhamel. I hendes udlægning stod hans opfattelse af forholdet mellem USA og Euro-

¹ Elsa Gress, *Information* d. 12. februar 1952.

² USA blev oftest omtalt som Amerika i 1950'erne. Elsa Gress benyttede således den betegnelse, der var skik og brug i samtiden, og hendes begrebsvalg skal altså ikke tages til udtryk for en etnocentrisk opfattelse af, at Amerika er ensbetydende med Nordamerika.

³ At USA i 1950'erne primært blev opfattet som et bud på en moderne fremtidsvision er en af pointerne i min ph.d.-afhandling, se Vyff 2007.

⁴ Bødker 1999; Knudsen 2003.

pa stod ikke længere til troende, for det var USA og ikke Europa, der skulle reddes. Hvor Europa i Duhamel'sk forstand anno 1930 skulle reddes fra USA, er det dog påfaldende, at USA med Elsa Gress' formulering ikke skulle reddes fra et land eller en nation, men fra fortiden. Spørgsmålet er imidlertid, hvilken fortid Elsa Gress mente, amerikanerne skulle reddes fra. Skulle de reddes fra deres egen fortid, eller skulle de reddes fra europæernes fortid? Og frem for alt, hvordan skulle amerikanerne kunne reddes eller redde sig fra en tid, der allerede var passeret?

Elsa Gress' noget beske formuleringer peger på en tone i samtidens debat, som de færreste vil forvente, tid og kontekst taget i betragtning. En kritisk optik på USA er i sig selv ikke bemærkelsesværdig. 1950'erne fremstilles ofte som et årti, hvor koldkrigs konflikten spidsede til, og hvor der hverken politisk eller kulturelt var plads til nuancer eller ambivalenser, når det gjaldt stillingtagen til USA eller Sovjetunionen for den sags skyld. Amerikanisering og de proamerikanske holdninger betragtes generelt som udbredte blandt den danske befolkning, med den yderste venstrefløj som en undtagelse. Selv om der ikke eksisterer en entydig konsensus i opfattelsen af anti-amerikanismens udbredelse i en dansk kontekst, findes der dog en enighed i synet på, at fænomenet frem for at være en politisk protest var forbundet med kulturlivet og ikke fik den store betydning.⁵ Kritiske røster overfor USA bliver med andre ord set som et fænomen, der hørte en snæver gruppe af intellektuelle eller den yderste politiske venstrefløj til, og under disse etiketter kunne man med rimelighed placere Elsa Gress. Det interessante med Elsa Gress er dog imidlertid, at hun ikke lader sig rubriceres som entydig kritisk. Elsa Gress forsvarede også USA, videreformidlede sin viden om USA og bragte amerikanske kunstnere til Danmark, hvorfor man i andre sammenhænge vil kunne karakterisere hende som en form for americanizer, hvilket vil sige én, der aktivt arbejdede for at overføre amerikanske produkter eller ideer. Med Elsa Gress er der således noget, der tyder på, at der faktisk eksisterede et rum, hvor der var plads til at være både begejstret og kritisk, når det gjaldt opfattelsen af USA, hvilket både er tankevækkende og animerer til at komme en forståelse af hendes indre logik i synet på USA et skridt nærmere.

Elsa Gress skrev "Det middelalderlige Amerika", mens hun var bosiddende i New York med et et-årigt universitetslegat, i færd med at forlænge sit forskerliv. Det var således af lyst, at hun befandt sig i USA, hvilket er værd at notere sig. Men det bemærkelsesværdige stopper ikke her, for også i forhold til ophavssted synes Elsa Gress' kronik at udfordre de gængse synsvinkler, da *Information* ikke var et USA-kritisk forum. Avisen var på dette tidspunkt en antikommunistisk avis med liberale synspunkter, som officielt støttede vestmagtalliancen.⁶ Hvorfor en anti-kommunistisk avis valgte at være talerør for Elsa Gress' kritik af USA, og hvordan Elsa Gress på en gang valgte at ytre sig i så kritiske vendinger om USA, alt imens hun

⁵ Se bl.a. Hertel 2002 og Thing 2001. For en gennemgang af forskning i amerikanisering og anti-amerikanisme i dansk forskning, se Vyff 2007.

⁶ Mod slutningen af 1960'erne svinger avisen dog politisk mod venstre. Se Mads Lange 1996.

aktivt gjorde en indsats for at blive i landet, fremstår som lidt af et mysterium, der ikke bliver mindre interessant af, at hun senere samme år, i 1952, udvistes af USA. Elsa Gress var i første omgang kommet til USA i 1951 med et 1-årigt universitetslegat. I USA indledte Elsa Gress en affære med litteraturforsker R.W.B. Lewis, en tidligere bekendt, og i løbet af året søgte og fik hun tildelt et 3-årigt stipendium fra Rockefeller-Fonden. Imidlertid afviste de amerikanske immigrationsmyndigheder i slutningen af 1952 at forny hendes forskervisum. Kort efter udvistes hun af USA af State Department og vendte tilbage til Danmark, på dette tidspunkt gravid med Lewis, som dog var gift og valgte at forblive i sit ægteskab.⁷ Hvorfor Elsa Gress blev sendt ud af USA er uvist. Det er både blevet forklaret med kommunistiske kontakter i den tidlige efterkrigstid og med de kritiske artikler, som hun skrev til danske aviser under sit ophold i USA, og som kronikken "Det middelalderlige Amerika" er et eksempel på.⁸

Elsa Gress havde øjensynlig ikke problemer med at få visum til USA i første omgang, men det er ikke usandsynligt, at politiske kontakter, politisk overbevisning, daværende eller tidligere, eller en for kritisk pen har været udslagsgivende for afvisningen af hendes visumansøgning. Det interessante ved hendes udvisning er imidlertid, at hun så sig selv som mere begejstret end kritisk, som en proamerikansk anti-amerikaner. Desuden kan man argumentere for, at hun i virkeligheden tog USA mere alvorligt end så mange andre i tiden, bl.a. fordi hun gjorde sig til talsmand for, at kritik af landet burde ske på baggrund af egne erfaringer i stedet for den mere letkøbte og generaliserende kritik, der ofte kom fra 3. og 4. hånds beskrivelser.⁹ Hvordan hendes udvisning end skal forklares, er det tydeligt, at hendes møde med USA og amerikansk kultur i begyndelsen af 1950'erne vakte hendes interesse, også efter hendes udvisning, og var et tilbagevendende tema i hendes skrivelser fra 1950'erne.

Ved første øjekast fremstår det som om Elsa Gress i sin insisteren på at vende op og ned på opfattelsen af USA og i sine formuleringer både var kritisk, temmelig ukonventionel og ind i mellem på grænsen til det uforståelige. Hvordan man end vender og drejer Elsa Gress' udsagn, er det tydeligt, at fortiden og fremtiden fremstår som centrale kategorier i hendes fremstilling og som væsentlige for måden, hun argumenterede for sin sag. Hun brugte tydeligvis historien, både ved eksPLICIT at referere til historiske epoker, som kronikkens titel er et eksempel på, og ved at etablere en sammenhæng mellem forståelser af fortiden og det, hun ventede sig af fremtiden. Elsa Gress brugte historien, men det interessante er naturligvis, hvad hun brugte den til, og om et historiebrugs perspektiv kan fungere som en nøgle til at

⁷ For yderligere oplysninger om Elsa Gress og hendes ophold i USA, se Bech-Petersen 2000 og Cotta-Schønberg & Vang Lauridsen (red.) 1990 (især i afsnittet "Elsa og Amerika" som er skrevet af hendes søn David Gress).

⁸ Se henholdsvis Cotta-Schønberg og Vang Lauridsen 1990 og Bech-Petersen 2000.

⁹ Se Elsa Gress, *Politiken* d. 22. september 1954.

forstå hendes politisk-kulturelle tænkning. Mit formål med artiklen vil i første omgang være at undersøge, på hvilke måder Elsa Gress brugte historie i sine skrivelser om USA, og hvilken effekt disse forskellige brug af historie fik i teksterne. Hvordan så hun eksempelvis sammenhængen mellem fortiden og fremtiden i synet på USA, og hvad brugte hun denne forbindelse til at illustrere? Ved at fokusere på Elsa Gress' brug af historie håber jeg overordnet at kunne belyse rationale i hendes opfattelse – eller opfattelser – af USA og på denne måde komme nærmere et svar på, hvorfor hun havde disse særegne opfattelser af USA, og om de var så særegne endda. Nuancerne i hendes blik på USA ønsker jeg afslutningsvist at perspektivere ved at betragte Elsa Gress og hendes forståelse af USA i relation til hendes samtid.

I Elsa Gress' forskellige brug af historie indgik blandt andet, at hun inddrog fortiden og fremtiden i sine ræsonnementer om samtidens USA. Det synes oplagt, at hendes brug af og interesse for historie ikke var forbundet med en antikvarisk fascination af det forgangne. I langt højere grad synes hun at have haft en tilgang til historie, hvor elementer fra fortiden kunne sættes i forbindelse med hendes oplevelser og kæpheste i samtiden. Elsa Gress brugte således historien pragmatisk, men spørgsmålet er, om og i hvilke sammenhænge, det var fortidsfortolkning, samtidforståelse eller fremtidsforventning, der var fremherskende i hendes historiebrug. Var det med andre ord historiebrugens erindrende, diagnosticerende eller anticiperende funktion, der var fremherskende i måden, hun brugte historie i sine beskrivelser af USA? Begrebet historiebevidsthed refererer samlet til samspillet mellem fortidsfortolkning, samtidforståelse og fremtidsforventning, og det bliver således i samspillet og afvejningen af Elsa Gress' historiebevidsthed, at jeg finder afsæt til at begribe Elsa Gress' brug af historie.¹⁰ Elsa Gress' historiebevidsthed bliver således min nøgle til at analysere hendes brug af historie, men som jeg vil demonstrere i artiklen, kan hendes historiebevidsthed ikke alene forklare hendes forskellige brug af historie.

Elsa Gress (1919-1988) havde en magistergrad i litteraturvidenskab fra Københavns Universitet og fungerede livet igennem som både romanforfatter, kritiker, kronikør, dramatiker, oversætter, forlagskonsulent og essayist. Hun var berømt og berygtet som debattør i sin tid og blev meget sigende karakteriseret med følgende ord i *Nordisk kvindelitteraturhistorie* midt i 1990'erne: "Kritikeren, forfatteren, akademikeren, oversætteren Elsa Gress blev også kendt som polymediet, samfundsrevseren, amazonen, feministen – og som Danmarks eneste 'vrede unge mand'"¹¹

Det er ikke ambitionen for denne artikel at lave en biografisk skildring af Elsa Gress. Vigtigt er det imidlertid at få præciseret, at Elsa Gress i vid udstrækning levede af sine ord og af at have en mening, der gav genlyd. At skulle tage højde for alle de steder og alt det materiale, hvori hun livet igennem gjorde sig betragtninger om

¹⁰ Jensen 2003, 67-70 og Jensen 1991.

¹¹ Møller Jensen 1996, 562. For biografiske informationer om Elsa Gress, se desuden Cotta-Schønberg og Vang Lauridsen (red.) 1990; Larsen 2000 og Brøgger 1988.

USA, er i denne sammenhæng for omstændigt. I stedet har jeg valgt at fokusere på hendes skrivelser om USA i en afgrænset periode, 1950'erne. Dette årti indeholdt både skelsættende begivenheder i Elsa Gress' personlige erfaringer med USA og fremstilles ofte i historiske sammenhænge som et årti, hvor koldkrigskonflikten spidsede til, hvilket jeg vender tilbage til senere. Af Elsa Gress' skrivelser om USA i 1950'erne har jeg primært valgt at beskæftige mig med udvalgte aviskronikker og hendes selvbiografiske roman *Jorden er ingen stjerne* fra 1956. Da listen over hendes skrivelser om USA i årtiet er omfattende, har jeg valgt at beskæftige mig mere indgående med et par af de kronikker, i hvilke hendes historiebrug tydeligst eksciteres, men jeg har naturligvis også skelet til hendes øvrige litterære produktion.

AMERIKA – FORTIDSLEVN ELLER FREMTIDSLAND?

En af de primære pointer i Elsa Gress' forskellige skrivelser om USA, der også findes i kronikken "Det middelalderlige Amerika" var, at europæere – og dermed også danskere – havde en forfejlet opfattelse af USA. Denne opfattelse var betinget af manglende kendskab, misforståelser og misinformation, og Elsa Gress betonedes derfor vigtigheden af, at folk udenfor USA fik et ordentligt kendskab til og derved en bedre forståelse for amerikanerne. Helt grundlæggende handlede fejltolkningerne om, at mange europæere, som allerede nævnte indledningsvist, opfattede USA som et fremtidsland i modsætning til Elsa Gress selv. Som Elsa Gress forklarede det i kronikken:

Vi er saa vant til at betragte USA som fremtidslandet paa godt og ondt, at den tunge fortidsarv, Amerika slæber rundt med, ikke almindeligvis anerkendes som saadan. Selv naar vi i Europa hører eksempler paa barbarisk intolerance og bigot snæversyn fra Amerika, er vi tilbøjelig til at betragte dem som udslag af moderne dehumanisering snarere end som levn fra en sejglivet fortid. Det kunde være ikke blot berettiget men ogsaa bidragende til et nyt perspektiv, hvad visse amerikanske foreteelser angaar, om europæerne vilde opgive at klynge sig til monopolet paa en fortid og i stedet vænne sig til at opfatte en hel del amerikanske fænomener som tilhørende fortiden, snarere end nutiden eller fremtiden.¹²

Europæeres forestillinger om amerikanerne som intolerante og snæversynede var således netop et udtryk for denne misforståelse. Det var ikke forestillingerne om disse amerikanske karaktertræk som sådan, Elsa Gress opponerede imod. Karaktertrækkene stod til troende, men Elsa Gress' pointe var, at de ikke skulle opfattes som en følgevirkning af det moderne liv, men som en arv, amerikanerne endnu ikke havde kunnet frigøre sig fra. På disse områder hang amerikanerne så at sige fast i

¹² Elsa Gress, *Information* d. 12. februar 1952.

fortiden, og det var derfor ved at betragte og fortolke fortiden, at forklaringerne på og forståelsen for samtidens amerikanere skulle findes.

I kronikken uddybede Elsa Gress yderligere, hvordan konventionalisme og autoritetstro var to andre typiske amerikanske karaktertræk:

Det er nemlig sandheden – en af de bitre sandheder, som selv vaagne og intelligente amerikanere gerne skjuler for sig selv og andre – at amerikanere, der mere end noget andet folk taler om, og endog tror paa deres egen 'individualisme' idag er det mest konventionaliserede og autoritetstroende folk, i al fald i den vestlige verden.¹³

Konventionalisme og autoritetstro blandt amerikanerne havde i Elsa Gress' udlægning ført til en befolkning af ensomme mennesker, der var styret af en trang til ikke at skille sig ud fra mængden, hverken i ytringer eller handlinger.¹⁴ Kombinationen af amerikanernes store tilpasningstrang og et samfund præget af blind autoritetstro havde, som Elsa Gress forklarede, gjort amerikanerne til et let bytte for de autoriteter, som europæerne var ved at være og ville have været vokset fra, hvis ikke de to verdenskrige havde langsommeliggjort udviklingen. For at illustrere problemstillingen fremdrog Elsa Gress amerikanernes forhold til kirken, eller kirkerne, og deres forhold til forretningsverdenen, som et eksempel på to autoriteter amerikanerne ikke havde frigjort sig fra. De amerikanske kirker, forklarede hun, havde så meget indflydelse, fordi de, som den katolske kirke i middelalderen, havde en funktion, der rakte ud over det kirkelige. De amerikanske kirker fungerede som et samlingssted, hvor religiøse formål kombineredes med sociale funktioner, hvilket betød, at kirken på en gang skabte et afhængighedsforhold for dens medlemmer og dikterede deres meninger og opførsel. På samme måde som kirken levede også forretningsverdenen stort på amerikanernes konventionalisme, og visse firmaer udstak således retningslinier, ikke bare for de ansattes holdninger og handlinger, men også for deres familiers holdninger og handlinger.

Elsa Gress mente med andre ord, at amerikanerne, som en konsekvens af deres karaktertræk, var fastholdt i rollen som ofre for nogle af de mere samfundsovergribende institutioner og myndigheder, som europæerne var ved at have gjort sig fri af. Sporet ind på denne tankegang giver udsagnene fra det indledende citat således mening: I Elsa Gress' fortolkning skulle amerikanerne have hjælp til at redde sig fra de autoriteter, som europæerne var vokset fra. Amerikaneren skulle reddes fra autoriteter, som europæerne kunne genkende fra deres egen fortid, autoriteter, som Elsa Gress mente var forældede og dermed fortidige i deres måde at fastholde og definere menneskes liv på. Amerikanerne skulle på denne måde reddes fra det, der også engang havde været europæisk, en europæisk fortid som nu var en amerikansk samtid. At amerikanerne ikke kunne redde sig selv men behøvede hjælp fra

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

Europa, som Elsa Gress formulerede det, refererede til, at flertallet af amerikanere ikke havde den fornødne selvindsigt til at indse problemet. Selvom de vågne eller intellektuelle amerikanere, som hun valgte at formulere det, nok havde en viden om den amerikanske autoritetstro og mangel på individualisme, valgte de at fortrænge denne viden frem for at videreformidle den eller tage konsekvenserne af den.

I europæernes tilvænning til ikke at opfatte alt amerikansk som udtryk for en moderne, fremtidig udvikling lå dog yderligere, som Elsa Gress også påpegede i det ovenstående citat, en ændring af europæernes selvopfattelse. På samme måde som ikke alt amerikansk skulle ses som udtryk for en fremtidig udvikling i entydig positiv forstand, var heller ikke alt europæisk udtryk for noget fortidigt, forstået som forældet eller negativt. I Elsa Gress' logik krævede en europæisk nytænkning af amerikanske karaktertræk altså også, at europæerne begyndte at se sig selv i et nyt lys.

FORTID ELLER FREMTID, HVAD ER PROBLEMET?

Der synes ikke at være meget tvivl om, at en revurdering af opfattelsen af USA som "fremtiden" lå Elsa Gress meget på sinde. Imidlertid er det oplagt at fundere over, hvorfor hun mente, at det var så problematisk at opfatte USA som et bud på fremtiden. Elsa Gress havde flere dagsordener i sin insisteren på, at USA skulle forstås som fortidigt og ikke fremtidigt. Som allerede nævnt mente Elsa Gress, at en opfattelse af USA som fremtidigt blandt andet skyldtes europæernes manglende viden om USA. Konsekvensen af denne uvidenhed eller misforståelse var dog, at USA, ophøjet som fremtiden, blev set som enten forbillede eller skræmmebillede på et forfejlet grundlag, og begge fremtidstolkninger var problematiske. Elsa Gress var således fortaler for at få udbredt en bedre kendskab til USA blandt europæerne, så de, der kritiserede uden belæg, kunne indstille deres kritik og fremvise lidt overbærenhed, og de, der mente USA var forbilledigt, kunne nuancere deres opfattelse.

Elsa Gress' insisteren på at udbrede et bedre kendskab til USA handlede dog om mere end at forhindre ris eller ros på basis af misforståelser. Problemet var ikke bare misforståelserne i sig selv. Elsa Gress' pointe var nemlig yderligere, at især den misforståede opfattelse af USA som fremtidsideal kunne få fatale konsekvenser, hvis den ikke blev revideret. Kronikken var således også en løftet pegefingertil dem, der havde USA som forbillede. Ved at tydeliggøre, at USA skulle forstås som fortid og ikke fremtid, fik Elsa Gress påpeget, at de mere begejstrede skulle indstille deres imitation af USA, hvilket kronikkens afsluttende bemærkning om ikke at se fremtidens spøgelse i fortidens genfærd, kan ses som et udtryk for. Hvis ikke denne efterligning stoppede, ville træk fra fortidens Europa, der fandtes i bedste velgående i samtidens USA, blive til fremtid for europæerne. Hvis USA derimod sås i et lys, der indebar, at europæerne inddrog deres egne erfaringer fra fortiden, kunne fremtiden rettes til, både for europæere og amerikanere. Europæernes fremtidsforventninger skulle med andre ord justeres med afsæt i deres fortidsfortolkninger. Amerikanerne skulle med egen hjælp eller med europæisk hjælp frigøre sig fra deres

tunge arv fra fortiden. Selv om processen ikke var fuldstændig tilendebragt, havde europæerne i Elsa Gress' tolkning haft held til at frigøre sig fra fortidige autoriteter. De eksisterede dog i bedste velgående i USA, hvilket betød, at europæerne skulle være på vagt og indstille imitationen af USA, ellers ville resultatet blive, at europæerne fik deres egen fortid tilbage indpakket som fremtid, og årtiers eller århundredes udvikling ville være forgæves. Hvor europæernes forventninger til deres egen fremtid var defineret af deres opfattelse af samtidens USA, skulle det hele vendes på hovedet, så europæerne i deres egen fortidsfortolkning kunne finde en forståelse af samtidens USA.

EUROPÆERNE KAN IKKE "REDDE SIG" FRA USA...

I 1954 tog Elsa Gress i kronikken "Det 'tilpassede' USA-menneske" fat, hvor hun slap i kronikken fra 1952. Talerøret var denne gang *Politiken*, men hendes pointer var på flere områder identiske, eksempelvis insisterede hun også i dette tilfælde på en bedre forståelse af amerikanere. I "Det 'tilpassede' USA-menneske" fremførte hun således vigtigheden af, at europæere fik en bedre forståelse for amerikaneren eller måske rettere blev korrigeret i deres opfattelse af USA. Imidlertid handlede en bedre forståelse nu ikke længere om en større overbærenhed:

Det er ikke mere nok at paastaa, at lidt indbyrdes 'taalmødighed' vil klare alle skær og løse alle gaader [...] Det er heller ikke nok at nøjes med turistindtryk fra overfladekontakt med USA og med næsegrus beundring for 'produktiviteten'. At fortie reelle problemer bringer os ikke nærmere, men fjernere en løsning og er en bjørnetjeneste mod begge parter. Og mens 'kulturgesandter' af Guds og egen naade paa begge sider [af] Atlanten 'udglatter' af alle kræfter, kan den katastrofementalitet, de søger at bortforklare, meget let komme til at gøre alle videre diskussioner overflødige.¹⁵

Det fremstår tydeligvis som om, Elsa Gress havde skærpet tonen i årene fra 1952 til 1954. Viden om amerikanerne var af største vigtighed, præciserede hun, men den viden, hun efterlyste, var dog viden om, hvordan amerikanerne i virkeligheden var; og hvor galt det i virkeligheden stod til i USA. Ifølge Elsa Gress kom der alt for mange fejlagtige beretninger fra USA enten qua turister eller fra dem, hun karakteriserede som selvophøjede kulturambassadører.¹⁶ Flere ting var bekymrende i denne forbindelse, men primært fremhævede Elsa Gress det problematiske i, at amerikanernes såkaldte katastrofementalitet blev negligeret af det officielle Danmark og

¹⁵ Elsa Gress, *Politiken* d. 22. september 1954.

¹⁶ Det er i kronikken ikke tydeligt, hvem Elsa Gress mere specifikt henviser til med begrebet 'kulturgesandter', men i kronikken nævner hun forfatter, højskolemand og politiker Arne Sørensen ved navn som et eksempel på en af dem, der appellerer til tålmodighed i relationen til amerikanerne. Dette fik efterfølgende Arne Sørensen til i kronikken "Konduktøren og magisteren" i *Politiken* d. 4. oktober samme år at kritisere Elsa Gress syn på amerikanerne og omtale hende som en nedladende magister.

USA, hvilket kunne få fatale konsekvenser i et fremtidsperspektiv. I kronikken forklarede Elsa Gress efterfølgende katastrofementaliteten med udgangspunkt i tre fænomener, som hun mente var specifikt amerikanske: en særlig form for intolerance og moralske overlegenhedskomplekser i det politiske liv, der tilsammen med angst-og-skyld-neurose gav sig udslag i krigshysteri og russerskræk; frygt i dagligdagen, der ifølge Elsa Gress handlede om, at amerikanerne var konforme og derved skrækslagne for at skille sig ud fra de forskellige fællesskaber, et karaktertræk, der i høj grad skal ses i forlængelse af konventionalismen og autoritetstroen, som hun kredsede om i den forrige kronik, og endelig besad amerikanerne ifølge Elsa Gress en hyklerisk kønsmoral. Tilsammen udgjorde disse tre fænomener grundsubstanten i den særlige amerikanske mentalitet, uden at Elsa Gress dog forklarede om og hvordan de tre fænomener eventuelt var indbyrdes relaterede.

Med sine forklaringer af katastrofementaliteten, et begreb der i sig selv er tankevækkende, rejste Elsa Gress flere problemstillinger. Især er det interessant at bemærke, at koldkrigs konflikten ekspliciteredes af Elsa Gress i kronikken og oven i købet på en måde, hvor konflikten blev kædet sammen med mindre flatterende sider af den amerikanske mentalitet. Prædikaterne krigshysteri og russerskræk blev således hæftet på amerikanerne som en diagnose, hvis symptomer forklarede med blandt andet befolkningens intolerance og moralsk overlegenhed i forhold til politik. Elsa Gress lagde således ikke fingre imellem i skildringen af amerikansk mentalitet og dens konsekvenser, hvilket, tiden taget i betragtning, er værd at bemærke.

I "Det 'tilpassede' USA-menneske" fremførte Elsa Gress ikke længere sin pointe fra "Det middelalderlige Amerika" om, at amerikanerne skulle reddes, og man kan derfor undre sig over, hvorfor Elsa Gress var så optaget af disse særlige amerikanske karaktertræk. Hvorfor var det så vigtigt, at europæerne fik viden om den særlige amerikanske mentalitet? En del af forklaringen handler om de konsekvenser, som Elsa Gress frygtede, at europæernes manglende viden eller misinformationer kunne få. Hendes frygt var på mange måder sammenhængende med en af de problemstillinger, hun også udtrykte i "Det middelalderlige Amerika" og omhandlede bekymringen for, at europæerne skulle imitere træk hos amerikanerne, der hørte fortiden til, og derved ville komme til at gøre fortiden til fremtid for dem selv.

Det er dog en kendsgerning, at det i Europa stadig er muligt at slippe af sted med en smule individualitet uden ligefrem at blive straffet og at have egne etiske, sociale, politiske og religiøse overbevisninger uden omgaaende at blive sendt til lægebehandling, mens det i USA i stigende grad er tendensen at straffe, fjerne og behandle enhver afvigelse fra den af samfundet knæsatte norm. Denne norm indarbejdes i befolkningen med stor energi og saa megen fremgang, at udlændinge ofte faar det indtryk, at dette virkelig *er* livet og naturen, og at de selv maa være fortidslevn, lig der ikke vil lægge sig ned.¹⁷

¹⁷ Elsa Gress, *Politiken* d. 22. september 1954.

Hvis europæerne ikke var informerede om og ikke forstod forskellen på sig selv og amerikanerne, kunne de i mødet med amerikansk mentalitet og eksempelvis den amerikanske konformisme fejlagtigt tro, at det var deres og ikke amerikanernes mentalitet og livsstil, der var et levn fra fortiden. Europæerne kunne således misforstå situationen og antage, at de var fortidslevn, som Elsa Gress formulerede det, frem for den anden vej rundt. Elsa Gress' udgangspunkt var stadig en temmelig generaliserende og normativ opfattelse af, at der var store forskelle på amerikanerne og europæerne, og at USA og amerikanernes mentalitet skulle forstås som et levn fra fortiden. Imidlertid var der også i forhold til dette område sket en skærpelse i Elsa Gress' tone, og alvoren er ikke til at tage fejl af. Ifølge Elsa Gress blev den amerikanske ensretning og konformisme stadig mere udbredt. Side om side med en amerikansk konformisme og ensretning, der blev beskrevet som værende stigende og i stor fremgang, beskrev Elsa Gress et Europa, hvor individualitet, eller som hun præciserede det, en smule individualitet endnu var en mulighed, men hvor det underforstået kun var et spørgsmål om tid, før den smule ikke længere ville være en mulighed. Elsa Gress fik således i kronikken fremskrevet et meget tydeligt fremtidsperspektiv, og antydet udsigten til en fremtid, hvor det kunne gå helt galt, hvilket begrebet katastrofementalitet yderligere understregede. Det er i øvrigt værd at bemærke, at den rivende udvikling, der blev beskrevet, fremstår som en kontrast til det mere statiske billede af USA, som Elsa Gress frembragte i "Det middelalderlige Amerika".

Hvor det "Det middelalderlige Amerika" handlede om, at europæerne skulle vise større overbærenhed og forståelse, alt imens de skulle være påpasselige med ikke at imitere deres egen fortid, er fokus flyttet i "Det 'tilpassede' USA-menneske". Elsa Gress mente tydeligvis stadig, at amerikanerne med deres autoritetstro og konformisme var på et stadium, som europæerne havde passeret og mentalitetsmæssigt derved var fortidige. Imidlertid rettede hun i kronikken også fokus på den magt, USA besad, hvilket kan forklare den skærpede tone. Nok var USA mentalitetsmæssigt et fortidsland, men politisk var de kommet i en position, hvor de havde rollen som fremtidsland:

I dag, hvor Amerika er fremtidens land ikke blot i den gamle hyggelige betydning mulighedslandernes land, men i den nye uhyggelige betydning: landet der bestemmer, om menneskeheden overhovedet skal have en fremtid, er det imidlertid ikke ligegyldigt for europæerne, om denne amerikanske levenorm og det amerikanske livssyn er mere eller mindre neurotisk.¹⁸

Hvor Elsa Gress fremstillede amerikanerne som ofre i "Det middelalderlige Amerika", var blikket nu ændret og tonen præget af en bekymring for fremtiden, der

¹⁸ Ibid.

havde apokalyptiske træk. Det interessante er, hvordan Elsa Gress' opfattelse af sammenhængen mellem fortidsfortolkning, samtidsforståelse og fremtidsforventninger i forholdet mellem USA og Europa tilsyneladende har forrykket sig. I modsætning til "Det middelalderlige Amerika", hvor Elsa Gress betonedede fortidsfortolkningens vigtighed for samtidsforståelsen, var fortiden og fortidsfortolkningerne ikke længere centrale i "Det 'tilpassede' USA-menneske". I fokus var nu derimod samspillet mellem samtidsforståelse og fremtidsforventninger. Elsa Gress' holdning til samtids USA og amerikanere og hendes forventninger til fremtiden var præget af bekymring og angst. Hendes fremtidsforventninger og skrækscenarier for fremtiden betød dog, at hun med kronikken appellerede til en ændring i måden, amerikanerne blev opfattet i samtiden. Som for at sikre sig imod fremtiden eller for at være bedre rustet mod fremtiden – og fremtidens amerikanere – eller i et forsøg på at korrigere fremtiden, måtte europæernes forståelse af samtids amerikanere med andre ord rettes til. Der var tydeligvis sket en skærpelse i Elsa Gress' syn på amerikanerne og amerikansk mentalitet og ikke mindst i hendes tanker om fremtiden, og det er værd at bemærke, at Elsa Gress' ændrede fremtidsforventninger var sammenfaldende med, at koldkrigs konflikten eksplicit formuleredes i kronikken. At bekymring prægede Elsa Gress' fremtidsforventninger blev yderligere understreget i kronikkens afsluttende sætninger:

Europa kan ikke "redde sig" fra USA, som tidligere generationers europæere har anbefalet og det er heller ikke i nogen form for isolationisme verdens frelse er at søge. Men endnu har den europæiske "unatur" en chance for at hævde sig, om vi bliver os den bevidst og indser, hvad der truer den. Indser vi det ikke, bliver vi slugt. Med eller uden brintbombe anvendelse. Og det vil i sidste instans hverken vi eller amerikanerne have større glæde af.¹⁹

Fra i "Det middelalderlige Amerika" at have forkastet Duhamels 'Red dig, Europa' til fordel for en tolkning, hvor det var USA, der skulle reddes, var perspektivet atter vendt mod Europa. Imidlertid var der den store forskel, at Europa ikke længere kunne redde sig fra eller slippe for USA, den mulighed var som en konsekvens af udviklingen i koldkrigs konflikten for længst passé. Som i "Det middelalderlige Europa" var moralen imidlertid også i "Det 'tilpassede' USA-menneske", at europæerne skulle ruste sig og stå fast på egne værdier i mødet med USA.

HISTORIEBRUG OG HISTORIESYN

"Fortidslevn", "middelalderlig" og omvendt "fremtidens land" og "fremtidslandet" er blot nogle af de begreber, som Elsa Gress flittigt benyttede i fremstillingerne af USA, især når hun argumenterede for sin opfattelse af forholdet mellem Europa og

¹⁹ Ibid.

USA og ikke mindst forskellene mellem Europa og USA. I store træk henviste begreberne til noget fortidigt eller fremtidigt, men begrebernes diffuse karakter er værd at bemærke. Bortset fra henvisninger til middelalderen, var det en ikke nærmere specificeret fortid og fremtid, hun henviste til. Groft sagt reducerede Elsa Gress fortiden og fremtiden til noget forgangent og noget kommende, og det er oplagt at spekulere på, om Elsa Gress alene havde retoriske bagtanker, når hun aktivt brugte begreber i relation til både fortiden og fremtiden i sin argumentation. At bruge historien var givetvis også et retorisk kneb, men Elsa Gress brugte ikke kun fortiden og fremtiden som betydningsløse eller indholdstomme rammer omkring sine argumenter. Derimod brugte hun historien på forskellige måder med forskellige virkninger til følge.

I "Det middelalderlige Amerika" karakteriserede Elsa Gress flere gange forskellige fænomener som middelalderlige, f.eks. både amerikanernes autoritetstro og den amerikanske kirke. Den amerikanske forretningsverden valgte hun ligeledes at karakterisere ved at henvise til fortidige magtstrukturer, således at forretningsverdenen blev betegnet som "lensvæsenets moderne arvtagere" og firmafunktionæren som "den asketiske munk".²⁰ Elsa Gress' pointe var, at amerikanernes autoritetstro og deres trang til at tilpasse sig hørte en svunden tid til, hvilket hun cementerede med paralleller til middelalderkirken og lensvæsenet. Det er dog vigtigt at understrege, at Elsa Gress flere steder brugte begreberne middelalder og fortid synonymt i "Det middelalderlige Amerika" og ikke definerede middelalderen mere præcist i tid og sted. Middelalderen brugtes tydeligvis til at signalere noget fortidigt, men den brugtes også til at aktivere forestillinger om en periode af fortiden, der var "tæt" og "mørk", begreber Elsa Gress selv anvendte om perioden. Middelalderen skulle således mest af alt signalere en fjern og på ingen måde efterstræbelsværdig fortid. At middelalderen således brugtes med en særlig signalværdi for øje understeges yderligere af, at de magtstrukturer, Elsa Gress fremhævede, nok fandtes i middelalderen men ikke ophørte med middelalderen.

I bogen *Historie – livsverden og fag* skildrer Bernard Eric Jensen forskellige former for brug af historie og historiebevidsthed. Han påpeger rubriceringens idealtypiske karakterer og understreger, at der ofte vil være tale om blandinger eller glidende overgange, hvilket også viser sig at være tilfældet med Elsa Gress' skrivelser.²¹ Som jeg allerede har slået fast, havde Elsa Gress en pragmatisk historieinteresse, da det er oplagt, at hun ikke ønskede at fordybe sig i fortiden som sådan, men brugte den i forhold til samtidige erfaringer og interesser. Umiddelbart vil man kunne argumentere for, at Elsa Gress' brug af historie havde en diagnosticerende funktion, da hun med udgangspunkt i samtidsforståelsen primært brugte samspillet mellem hendes fortidsfortolkning, samtidsforståelse og fremtidsforventninger til at tydeliggøre og forklare europæernes misforståede opfattelse af USA og ame-

²⁰ Elsa Gress, *Information* d. 12. februar 1952.

²¹ Jensen 2003, 67.

rikanerne. Omvendt vil man også kunne argumentere for, at hendes brug af historie havde en anticiperende funktion, idet forholdet mellem fortolkninger af fortiden, forståelse af samtiden og forventninger til fremtiden af Elsa Gress brugtes til at opstille fremtidsforventninger, som derved ikke gerne skulle gå i opfyldelse.²² I samspillet mellem fortidsfortolkning, samtidsforståelse og fremtidsforventning fik Elsa Gress opstillet en form for skræmmebillede eller skrækscenarium, der skulle få europæerne til at se amerikanerne og det amerikanske samfund i et nyt lys og dernæst sig selv i et andet lys. Hendes historiebevidsthed fik derved også en mobiliserende og advarende funktion, for europæerne skulle ikke alene bibringes ny viden om amerikanerne, de skulle også mande sig op og tage ansvar, ellers ville det gå gruelig galt. Europæerne skulle, som Elsa Gress formulerede det, holde op med at klynge sig til monopolet på fortiden og insistere på også at være en del af fremtiden. At Europa kunne få eller burde have denne position, synliggjorde Elsa Gress også selv i romanen *Jorden er ingen stjerne*, hvor hovedpersonen i bogens afslutning forlader USA og, som det beskrives, rejser hjem til Europa, hjem til den nye gamle verden, en verden, der skal gøres nyere end den nyeste verden.²³

I hendes kronikker fra USA udtrykte Elsa Gress tydeligt, at hun opfattede amerikanske samfunds- og karaktertræk som middelalderlige eller som træk fra en sejlvet fortid, eksempelvis amerikanernes konventionalisme, deres autoritetstro, konformisme osv. Det, der især bekymrede Elsa Gress, var ikke disse træk som sådan, hvis de blot blev set i den rette sammenhæng. Det problematiske bestod i, at USA blev set og gjort til et fremtidsikon, således at europæerne fik deres egen fortid tilbage camoufleret som fremtid. Ud over, at Elsa Gress havde, hvad der ligner en kulturkonservativ opfattelse af USA om tilbagestående i forhold til Europa, var hendes historiebrug og opfattelse af forholdet mellem USA og Europa tydeligvis også præget af hendes historiesyn. Det fremstår som om Elsa Gress' historiesyn var defineret af en unilineær opfattelse af historien og en forestilling om, at den historiske udvikling skete i form af stadier, der skulle gennemleves i en fast defineret og fortløbende rækkefølge. I denne unilineære rækkefølge var USA udviklingsmæssigt ganske enkelt ikke på højde med Europa, hvorfor der så at sige ville gå koks i fremadskridende udvikling, hvis USA enten sprang udviklingstrin over, eller hvis Europa pludselig, qua en misforstået imitation af USA, ville bevæge sig baglæns i udviklingen. Denne problemstilling var gennemgående i det, Elsa Gress skriver om USA, men det er oplagt, at problemstillingen blev ydermere kompliceret af den kolde krig og USA's magtposition, hvilket Elsa Gress også tydeliggjorde i "Det 'tilpassede' USA-menneske".

²² Ibid., 68f.

²³ Gress 1966, s. 187. Bogen udkom første gang 1956, efter at have ligget hos forskellige forlag i ca. 3 år (forordet).

SÆREGEN ELLER TIDSTYPISK?

Som det allerede er blevet nævnt, var det betegnende for Elsa Gress, at hun i rollen som kritiker og debattør generelt havde en hvas pen, eller kætterisk efter eget ud-sagn, hvad enten det var USA eller noget helt andet, der var i centrum for hendes skrivelser. Hun trivedes tilsyneladende med at være i opposition og bragte sig selv i situationer, hvor hun var den marginaliserede, hvilket også var tilfældet med hendes skildring af amerikanerne og hendes kritiske distance til opfattelsen af USA om et fremtidsikon. Elsa Gress var uden tvivl særlig og fremstår som særlig, men imidlertid var hun også tydeligt inspireret af tanker, der allerede eksisterede i samtiden, og som hun videreformidlede, omformede og bragte med sig i debatten. I det følgende vil jeg derfor introducere to nært relaterede sociologiske problemstillinger fra 1950'erne, som Elsa Gress tydeligvis var meget optaget af, og som på en gang kan bidrage til en øget forståelse af Elsa Gress' syn på USA og til spørgsmålet om, hvorvidt hendes blik på USA var så særegent endda. De to problemstillinger berører henholdsvis spørgsmålet om socialkarakterer, som det blev diskuteret af den amerikanske sociolog David Riesman med bogen *The Lonely Crowd* fra 1950 og debatten om konformisme, der var igangværende i både USA og Danmark i perioden.²⁴

At Elsa Gress var bekendt med David Riesmans tanker står slet ikke til diskussion, da hun både direkte og indirekte henviste til ham i teksterne. David Riesman havde med *The Lonely Crowd* udviklet en teori om den karakterologiske udviklings sammenhæng med befolkningsudviklingen. I bogen beskrev han kort fortalt det vesterlandske menneskes socialkarakter siden middelalderen med nedslag i tre idealtyper: det traditionsstyrede, det indrestyrede og det gruppestyrede menneske, der levede i tilsvarende traditionsstyrede, indrestyrede og gruppestyrede samfund. I middelalderen kunne mennesker, ifølge Riesman, karakteriseres som traditionsstyrede. De tænkte ikke på sig selv som individ, men fulgte nærsamfundets eller kirkens veldefinerede værdier og regler. Med bl.a. Den industrielle Revolution fik mennesket en mere individualiseret karakter, der dog især var præget af familien. Det indrestyrede menneske blev bevidst om konkurrerende traditioner, fleksibel i forhold til at tilpasse sig skiftende krav, men også mere krævende i forhold til omgivelserne. Det blev holdt på rette kurs af det, Riesman benævnte et psykologisk gyroskop, der blev installeret af forældre og andre autoriteter. I det moderne forbrugersamfund var mennesket blevet til et gruppestyret masse-menneske, der psykologisk havde et umætteligt behov for anerkendelse, omhyggeligt registrerede andres adfærd og konstant navigerede i forhold til de sammenhænge, det var i, begge dele ved hjælp af, hvad Riesman omtalte som et radarsæt.²⁵ Da David Riesman skrev bogen, fandtes den gruppestyrede socialkarakter endnu kun i USA, men i "Det 'tilpassede' USA-menneske" tog Elsa Gress ham til indtægt for, at det snart ville være anderledes:

²⁴ Bogen udkom første gang på dansk i 1961 med titlen *Det ensomme masse-menneske*.

²⁵ Riesman 1950, 58-70.

Sociologen David Riesman har i 'The Lonely Crowd' givet et tankevækkende billede af 'det nye menneske' der allerede dominerer i USA og i morgen vil dominere verden. Det er det fuldkomment 'tilpassede' menneske, ledet af omgivelsernes reaktioner, som det er overfølsomt overfor...²⁶

David Riesman argumenterede i *The Lonely Crowd* for, at der også var tale om mellempositioner, hvor mennesker havde en blanding af de forskellige socialtyper i sig og argumenterede i øvrigt for, at der stadig fandtes både traditions- og indrestyrede mennesker i USA. Elsa Gress læste ham imidlertid som et forvarsel om en stigende amerikansk tilpasningstrang og konformisme, og brugte ham som et argument for, at amerikanerne og amerikanske karaktertræk ville komme til at dominere resten af verden. I *Jorden er ingen stjerne* henviste Elsa Gress ligeledes til Riesman i en beskrivelse af "...de følsomme radar-udstyrede amerikanske mennesker, der er dødsensangste for at stå overfor sig selv", men dommedagsperspektivet findes ikke på samme måde udtrykt i bogen.²⁷

Diskussionerne om det gruppe styrede masse menneske med dets ensrettede, uselvstændige og konforme tendenser, også kaldet konformismedebatten, var central i 1950'erne, og blev i USA især tematiseret af netop David Riesman og sociologen C. Wright Mills.²⁸ Konformisme var allerede blevet diskuteret i årene efter Anden Verdenskrig for at forstå den brede tilslutning bag bl.a. det nazistiske Tyskland, men med den kolde krig fik konformismedebatten et bredere sigte. Antikommunistiske stemmer talte om den åndelige ensretning og indoktrinering, som befolkningerne bag jerntæppet blev udsat for, men som det allerede er blevet tydeligt i denne sammenhæng, var der imidlertid også stemmer i samfundsdebatten, der argumenterede for, at konformismen var et tiltagende problem, der blev forbundet med den vestlige verden i almindelighed og USA i særdeleshed.²⁹ I en dansk kontekst var det primært forfatteren Hans Jørgen Lembourn og Elsa Gress, der var optaget af problemstillingen, begge på baggrund af rejser i USA, hvilket gav anledning til en diskussion af, om det var velstand eller voksende statsligt bureaukrati, der førte til konformismen, og om mekaniseringen var fremmede for konformismen eller en redning fra den.³⁰ Elsa Gress var nok markant, men hun udtrykte og satte også en dagsorden for tanker i tiden.

²⁶ Elsa Gress, *Politiken* d. 22. september 1954. Ibid.

²⁷ Gress 1966, 44.

²⁸ Med bogen *White Collar* fra 1951 beskrev Charles Wright Mills den nye middelklasse, de amerikanske funktionærer, og fandt i deres liv og vilkår tendens til ensretning, uselvstændighed og apati.

²⁹ Se Schou 2001.

³⁰ Hans Jørgen Lembourn beskrev problemstillingen i *Enerens oprør* fra 1958. Foruden de allerede nævnte skrivelser, beskrev Elsa Gress yderligere problemstillingen i kronikken "Den menneske-ret: At være u-tilpasset", *Politiken* d. 27. juli 1955 og i "Konformidabelt", et essay trykt i *Nye Strejftog* fra 1957. For yderligere diskussion af konformismedebatten i perioden, se Mortensen og Schack (red.) 2006, 578ff. og Schou 2001, 156ff.

OPSAMLING

Elsa Gress havde en skarp pen og var på mange måder en samfundsrevser, og selv om hun tydeligvis så det som sin mission at sætte tingene på spidsen, er der ingen tvivl om, at der bag provokationen var en mening med galskaben, hvilket et fokus på hendes brug af historie har givet en øget forståelse af. Hendes syn på forholdet mellem USA og Europa og hendes opfattelse af, hvordan fortidsfortolkninger, samtidsforståelser og fremtidsforventninger hang sammen, var tydeligvis betinget af hendes historiesyn, der byggede på en unilineær opfattelse af forskellige udviklingsstadiers indbyrdes rækkefølge. Det var således udsigten til, at der ville blive vendt op og ned på denne rækkefølge, og udsigten til, at det, der i hendes forståelse var fortid, frivilligt eller ufrivilligt, ville blive til fremtid for europæerne, der bekymrede hende. Generelt plæderede Elsa Gress for nødvendigheden af, at europæere fik en bedre forståelse for amerikanerne. En bedre forståelse handlede blandt andet om, at europæerne ikke skulle kritisere amerikanerne på et forfejlet grundlag, men mest af alt handlede et bedre kendskab om en øget mobilisering af europæerne. Europæerne skulle lære at tænke anderledes, både om amerikanerne, men ikke mindst om sig selv, hvis de ikke skulle blive fuldstændig overrumplede af amerikanernes karaktertræk.

Imidlertid kan man aflæse en interessant udvikling i Elsa Gress' beskrivelser. Fra i "Det middelalderlige Amerika" at opfordre til, at amerikanerne skulle have hjælp til at hjælpe sig selv, blev fokus vendt 180 grader, således at det i "Det 'tilpassede' USA-menneske" er europæerne, der skal hjælpes, selv om det er ved at være for sent. For at være bedre rustet til fremtiden og derved kunne korrigere deres egen fremtid, må europæerne ændre syn på amerikanere, for amerikanerne ændrer sig ikke. Imellem de to kronikker har der således sneget sig en mismodighed ind i Elsa Gress' historiebrug; europæerne kan ikke længere redde sig grundet den kolde krig, og derfor er vigtigheden af, at de forstår den amerikanske fare eller den amerikanske katastrofementalitet fundamentalt. Fortidsfortolkningerne, der kunne bibringe en bedre forståelse af amerikanerne, er ikke længere centrale, men derimod er fremtidsforventningerne essentielle for samtidsforståelsen.

En entydig forklaring på denne skærpelse i Elsa Gress' tone kan være svær at komme med. Begge kronikker blev skrevet i 1950'erne, og det er svært at pege på, at koldkrigs konflikten skulle være blevet forværret i de mellemliggende år. Elsa Gress udvisning af USA, som skete på et sårbart tidspunkt i hendes liv, kan dog være en del af forklaringen på hendes skærpede tone, men det forklarer hverken hendes generelle opfattelse af USA eller hendes egen oplevelse af at være en proamerikansk anti-amerikaner, der oven i købet var mere begejstret end kritisk. Elsa Gress bliver derfor et godt eksempel på, at der selv under den kolde krig fandtes langt flere nuancer mellem at være proamerikansk og USA-kritisk, end der i forskningen hidtil er blevet antaget.

"Skønt ærkedansker finder Elsa Gress et særligt blik på det danske gennem det fremmede." Sådan skriver litteraten Karin Sanders i "Nordisk Kvindelitteraturhi-

storie" og forklarer videre, hvordan dette blik blev skærpet i kraft af den afstand, som rejserne skabte.³¹ Karin Sanders har ret i, at Elsa Gress fandt et særligt blik gennem det fremmede og via sine rejser, men jeg vil nu mene, at Elsa Gress mere end ærkedansker var ærke-sig-selv!

LITTERATUR

- Brøgger, Suzanne 1988, "Er der nogen der hører efter. Om Elsa Gress og kætteriets problem", *KRITIK* 86.
- Bødker, Henrik 1999, *Distance and immersion: America across the Atlantic. Three twentieth-century practices*. Upubliceret ph.d.-afhandling, Syddansk Universitet.
- Cotta-Schönberg, Michael og Helga Vang Lauridsen (red.) 1990, *Nærværende. En bog om Elsa Gress*. København: Gyldendal.
- Gress, Elsa 1951, "Tradition kontra 'liv'", *Information* d. 30. juni 1951.
- Gress, Elsa 1952, "Friheden i Amerika", *Information* d. 14. januar 1952.
- Gress, Elsa 1952, "Det Middelalderlige Europa" *Information* d. 12. februar 1952.
- Gress, Elsa 1952, "Den frie kritiks vilkaar i USA", *Politiken* d. 20. marts 1952.
- Gress, Elsa 1954, "Det 'tilpassede' USA-menneske", *Politiken* d. 22. september 1954.
- Gress, Elsa 1955, "Den menneske-ret: At være u-tilpasset", *Politiken* d. 27. juli 1955.
- Gress, Elsa 1955, "Konformidabelt" *Politiken* d. 27. juli 1955.
- Gress, Elsa 1957, "Konformidabelt" i: *Nye strejftog. Essays og epistler*. Fredensborg.
- Gress, Elsa 1966, *Jorden er ingen stjerne*. København: Forlaget Spectator.
- Hertel, Hans 2002, "Kulturens kolde krig. Polarisering, antikommunisme og antiamerikanisering i det danske kulturliv 1946-60", *KRITIK* nr. 158.
- Jensen, Bernard Eric 2003, *Historie – livsverden og fag*. København: Gyldendal.
- Jensen, Bernard Eric 1991, "Historie i og uden for skolen", *Noter* 108, 24-46.
- Knudsen, Lise 2003, "Red dig, Europa – Amerikanisme og anti-amerikanisme", *Reception, tidsskrift for nordisk litteratur* 51.
- Lange, Mads 1996, *Dagbladet Information. En historie om uafhængighed, pengemangel og økonomisk letsind*. Upubliceret speciale, Roskilde Universitetscenter.
- Larsen, Jytte et al. (red.) 2000, *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*. København: Rosinante.
- Lembourn, Hans Jørgen 1958, *Enerens oprør. En debat om konformismen på grundlag af erfaringer fra en rejse gennem Amerika*. København: Det Schønbergske Forlag.
- Mortensen, Klaus P. og May Schack (red.) 2006, *Dansk litteraturs historie 1920-1960*, bd. 4. København: Gyldendal.
- Møller Jensen, Elisabeth et al. (red.) 1996, *Nordisk kvindelitteraturhistorie* bd. 3. København: Rosinante.
- Riesman, David 1950, *The Lonely Crowd*. New Haven: Yale University Press.
- Schou, Søren 2001, *Og andre forfattere. Dansk fiktionsprosa 1945-60*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Sørensen, Arne 1954, "Konduktøren og magisteren", *Politiken* d. 4. oktober 1954
- Thing, Morten 2001, "Kulturradikalismen. Radikalismens anden fase" I: *Den kulturradikale udforing. Kulturradikalismen gennem 130 år*. Klaus Rifbjerg et al. (red.).
- Vyff, Iben 2007, *Øst, Vest – hvilken fremtid er bedst? Danskere på rejse i USA og Sovjetunionen i 1950'erne*. Upubliceret ph.d.-afhandling, Roskilde Universitet.
- Vyff, Iben 2009, "Hverdag og menneskeliv i Vest, langt fra Danmark men hvor er det bedst?" *Arbejderhistorie* 1.

³¹ Se Møller Jensen et al (red) 1996, 563.

IBEN VYFF,
PH.D., POST.DOC,
INSTITUT FOR PÆDAGOGIK,
DANMARKS PÆDAGOGISKE UNIVERSITETSSKOLE,
ÅRHUS UNIVERSITET.

ABSTRACT

Den danske forfatter og kritiker Elsa Gress var kendt i sin tid for sit kritiske blik og sin skarpe pen. Begge dele fremtræder også tydeligt i hendes beskrivelser af det amerikanske samfund og den amerikanske befolkning i 1950'erne, beskrivelser, som blandt andet fandtes i samtidige danske aviskronikker. I Elsa Gress' beskrivelser af USA inddrog hun fortiden og fremtiden, blandt andet i en argumentation, der skulle vise, hvordan visse amerikanske karaktertræk skulle forstås som levn fra fortiden frem for som et bud på fremtiden. Artiklens formål er derfor at analysere Elsa Gress forskellige brug af historien, hvilket et fokus på hendes fortidsfortolkning, samtidsforståelse og fremtidsforventning og et fokus på hendes historiesyn fungerer som et redskab til. I artiklen vises, hvordan Elsa Gress på en gang skærpede sit blik på USA men alligevel fandt et rum, hvor der var plads til både kritik og begejstring.